

Ányos Pál és örökösei¹

Bessenyei György és nemzedéktársai számára a nemzet a 'natio Hungarica' (a magyarországi nemesség) volt, de ők ettől a többnyelvű rendi közösségtől – ha különböző módon is, de valamiképpen – már eltértek: gondolkodásukban előtérbe került a magyarul beszélő nemesi közösség, magyarul írtak, magyarul olvasó társaik számára. A magyarországi rendiség magyarul és más nyelven beszélő tagjai között ez nem keltett semmilyen feszültséget, hiszen itt csak a gyakorlatban s nem az eszmék világában bekövetkező változásról volt szó. Azért, mert valaki magyarul ír, vagy fontosnak tartja a magyarul való írást, nem feltétlenül döntött identitásának kérdésben.

A magyarul – vagy a királyság bármely más nyelvén – való irodalomművelés nem jelent kivonulást a natio Hungarica világából. A probléma azonban immár napirenden van. Így már bele ütközik a kérdést elméleti szinten tárgyaló Bessenyei György a *Jámbor szándék* megfogalmazása közben, s ez érthető: hiszen ha a „számosabb rész” nyelve fontos a közjóhoz, akkor mi legyen azokkal a nyelvekkel, amelyeket nem a „számosabb rész” beszél? A kérdés nyilván nagyon nehezen megoldható, számára pedig megoldhatatlan: nem is időz itt, csak pillanatokig. Hasonló viszony változatait láttuk a többieknél is – így például Báróczi Sándor (1984) majd 1790 táján teszi fel a kérdést, hogy mit szólnának a „horvátok, dalmaták, szlavoniabeliek, podoliánusok és bukovinabeliek” ahhoz, ha a magyar nyelv kerülne a latin helyébe. Tudjuk, hogy a névsor távolról sem teljes, s azt is tudjuk: Báróczi sem talált rá semmilyen érdemi megoldást. Az 1770-es években azonban még csak nem is tudatosult a probléma: úgy látszik, a rendi szolidaritás jól működött, s továbbra is jó erőben tartotta egyben a magyarországi politikai nemzetet. A magyar nemesség művelődéséről való gondolkodásában bekövetkező változások ugyanakkor csak igen szűk körben merültek fel és tapasztalataink szerint nem zavarták meg a soknemzetiségű ország életét. Ráadásul a nyelv – láttuk – nem játszott szinte semmilyen szerepet azokban a víziókban, amelyek e nemzedék tagjai előtt időnként fel-felmerültek a nemzet bukásáról. Ez a bukás csak Bessenyei György számára volt összefüggésben a nemzeti nyelv ügyével, ez a bukás általában az országnak, a birtoknak (s a hatalomnak) az erőtlenség nyomán bekövetkező elvesztését jelenti. Ha egyébként jelentős különbségeket figyelhettünk is meg közöttük, ebből a szempontból nem: egyaránt (bár nem egyformán) a katonai és szellemi erő elvesztésétől féltek, s a nyelv ezen önmagában nem tud segíteni. Ebből következik, hogy az időszak három főszereplőjének – Barcsay Ábrahámnak, Bessenyei Györgynek és Orczy Lőrincnek – jórészt versekbe foglalt töprengései a nemzet (a nemesi közösség) várható jövőjére irányultak, ott kémelelték a veszélyeket és ott remélték megtalálni a megoldást. A múlt – a magyar nemesség múltja – egyedül Bessenyeit foglalkoztatta, de a honfoglalás utáni első évszázadokban élő „magyar nemzetnek szokásairul” írva a legteljesebb mértékben aktuális kérdések foglal-

kozatták: azért ír arról, hogy miképpen rekrutálódott a magyar nemesség akkor, hogy erős alapja legyen a javaslatához: hogyan rekrutálódják most és a jövőben.

Az 1770-es években ezeknek az egymással szoros emberi és intellektuális kapcsolatban lévő magyar nemesi íróknak a körében már megszületett egy olyan elképzelés, amely közvetlenül nem ígért ugyan semmit az átszíneződött natio Hungarica helyzetében, viszont teljesen más nézőpontból szemlélte ezt a helyzetet s így mégis a változás erőteljes ígérét hozta meg. Innen nézve ugyanis fel sem merül, hogy ennek a nemzetnek bármilyen módon is fenyegetve volna az élete. Éppen ellenkezőleg. Ez a nézőpont a legfiatalabb költőtárs, Ányos Pál költészetében fogant meg s ott tárult fel elég sok abból, amit innen be lehetett látni. A nemzetre Ányos elsősorban az egyén sorsa szempontjából tekint, az egyén sorsa felől a nemzetnek pedig éppen nem a veszélyeztetettségét látja meg, hanem a stabilitását. Ez olyan összefüggésben mutatja meg az egyén – a hazafi – életét, amely eltakarja előle azt, ami másoknál és másképpen s időnként oly drámai erővel merült fel. Azt kell mondanunk, hogy a fiatalon elhunyt pálos költészetével egy új paradigma született meg, amelyhez – közvetetten – a későbbiekben jelentős alkotók kapcsolódnak, többen, mint gondolnánk. Ebből a felszínen és az első pillantásra csak annyi látszik, hogy a nemzet élete az ő számára (ellentétben az idősebb társakkal) nem a jövő, hanem a múlt felől kap jelentőséget, hiszen ő nem a nemzeti közösség jövőbeli sorsán töprengve fürkészi a jeleket, elsősorban – mint a jó barát, Barsay Ábrahám – nem azt „reméli és féli,” ami majd történik velünk. Ő a biztató lehetőséget a nemzet múltjában találja meg. Ez nem paradoxon: a múlt ugyanis nem önmagában (és önmagáért) kerül előtérbe, hanem azért, mert csak így, a nemzeti múlt bevonásával lehetséges, hogy a nemzet életében meglássuk azt a távlatot, amelyet a nemzet csak az idő múlása révén tud az egyénnek nyújtani. Ez a hazafi számára egy evilági örökkévalóság lehetősége, természetesen csak akkor, ha méltó erre az örökkévalóságra. Ezt az evilági örökkévalóságot az utókor emlékezete teremti meg: a jelentős hazafiúi tettekre hálatalt szívvel emlékeznek az unokák.

Ányos Pál költészetében annak a gondolkodásmódnak jelenik meg az ősmintája, amelynek egy-egy elemét az örökösök ugyan majd alaposan átértelmezik, de maga a szerkezet – hazafiúi érdem, amelyet megőriz a nemzet emlékezete, amely emlékezetet pedig elsősorban a költészet őrzi meg az utódok számára – változatlan marad.

Említettük, hogy a fiatalon (1784-ben) meghalt Ányos Pál öröksége termékeny örökség lesz, több nagyhatású követője is akad, s lehetséges, hogy ebbe belejátszott egy olyan körülmény, amely rejtve marad a futólagos pillantás számára. Ha az egyéni teljesítményekre esik a hangsúly, akkor ezzel – esetleg akaratlanul – eltávolodtunk a nemesi közösség világától. Ezzel ugyanis – közvetlenül nem támadva a nemesi nemzet világát – olyan nemzetfogalom körvonalai bontakoznak elő, amelyben csak az érdem számít s elhalványul minden születési előjog. Igen valószínű, hogy ez az új elem szoros kapcsolatban van a 19. században kibontakozó nemesi liberalizmussal. Erre ennek a rövid előadásnak a keretében nincs mód kitérni, de a gondolkodásmód újdonságát és irányát – az egyéni érdemek által kerülünk be a nemzet közösségébe – jelzi, hogy (mint lesz róla szó) Ányos első és közvetlen követői alacsony sorból származott poéták lesznek. De ugyancsak erre utal egy nagy költő gondolkodói útja. Egy ütemmel később lép fel a magyar irodalomban az a költő, akinek már az első megszólalása a legnagyobb erővel és a legtartósabb hatással idézte meg a nemzethalál az árnyát. Ez a költő az ifjú Berzsenyi Dániel, akiben roppant erővel támad fel a hetvenes évek nemzedékének, Ányos Pál idősebb barátainak szorongása: a nemesség nem képes a haza védelmére s olyan úton jár, amelynek a végén a megsemmisülés vár rá. Ez a költő azonban – végül – rátalál az először Ányos Pál költészetében jelenlévő, de rejtett gondolati struktúrára és ez (s éppen ez) elúzi az árnyat. Később, de még 1810 előtt elkezd olyan nemzet fogalmi keretében gondolkodni, ahol éppen a személyes hazafiúi érdem nem engedi meg, hogy koporsóba zárják, ezek az érdemek röptét szegik az „örök tűnésnek”. Nincs nyoma, hogy Berzsenyi Dániel ala-

posabban ismerte volna Ányos Pál költészetét, az viszont igen tisztán látszik, hogy az Ányos Pál által felfedezett szerkezet milyen úton jutott el hozzá. Ezért mondhatjuk, hogy eszmetörténeti szempontból a közvetlen utókorban ő is Ányos Pál örökösei közé tartozik, tőle pedig egyenes út vezet Széchenyi Istvánhoz, aki számára a „niklai remete” a legfontosabb poéta volt. De lehet, hogy éppen az ebben az örökségben rejlő erőt fedezte fel a *Nemzeti hagyományokat* író Kölcsey Ferenc is. A *Nemzeti hagyományok* általában igen tömör és igen szigorú véleményt alkot a régebbi idők magyar íróiról, ezért azután különösen feltűnő, hogy viszonylag részletesen jellemzi Ányos Pál költői karakterét s mintha a legtöbbre tartaná a régi magyar irodalom alkotói közül – főleg a jövő szempontjából. A jellemzésből azt a tanulságot vonja le, hogy „csak az övéhez rokon lélek volna alkalmas magát a nemzetiséggel jóltevő öszveérésbe hozhatni...”

Mindezeket az összefüggéseket külön tanulmány keretében lehetne és kellene megvizsgálni, most azonban csak Ányos Pál költészetének eddig emlegetett vonatkozásáról és két örököséről tudunk szólni. Az egyik közvetlenül kapcsolódik hagyatékához, aki művében megváltoztatja az alapszerkezet egyik elemét, s ezzel a közvetlen tekintet számára el is rejti a mély rokonságot, amely rokonság azonban éppen így mutatja meg erejét. Ez jellemzi a másik örökösöt is, általa azonban belátható az örökség további útja.

Ányos Pál² – „felkelnek szomorú hamvakból őseink”

Mint utaltunk rá, Ányos Pál is Bessenyei baráti köréhez tartozott, az episztolák áramkörébe ő is be volt kapcsolva. Barcsay Ábrahámmal váltotta a legtöbb verses levelet, de az eszme, amely a legmélyebben megragadta őt – s amely voltaképpen költészetének kulcsszava –, az „érzékenység” ott van ugyan Barcsay írásaiban is, de eredendően Bessenyeitől származik. Fontos hangsúlyozni, hogy itt nem az érzelmesség valamely változatáról van szó: ez a szó (a kor nyelvén szólva) a „külső dolgok”, magyarul: a világ (sőt, a „hívságok”) által nyújtott örömök iránt való fogékonyságot jelenti. Ugy is fogalmazhatunk, hogy az „érzékenység” – ebben az értelemben – a szenzualista ismeretelmélet antropológiai irányban való kiterjesztésként fogható fel (vesd össze: *Bíró*, 2003, 422–429. o.; újabb szempontok: *Debreczeni*, 2009, 248–252. o.). Az 1770-es évek elején készült verseiben és prózai írásaiban Bessenyei a földi boldogság vonzásának engedő emberi természet legfőbb tulajdonságát nevezte „érzékenységnek”. A szót ebben az értelemben használta Barcsay is: „Ezer tárgya vagyon érzékeny szívemnek”, idézhetjük a verssort, amelyet annak a gyakori pillanatainak egyikében írt le, amikor nem a sztoikus bölcsék szemével tekintett a világ hívságaira. A bizonytalanság ebben a tekintetben nem csak Barcsay jellemzője volt, az „érzékenység” Bessenyei számára is kimeríthetetlen forrása volt olyan problémáknak, amelyeket önmagában nem is tudott megoldani, de amelyek erőteljesen terelték a programírásokban foglalt elképzelések világa felé.

Ányos Pál fiatal pap volt s igen sok jel mutatja: világi barátainál is szenvedélyesebben vonzották a világ örömei, ugyanakkor számára az „érzékenység” – önmagában véve – nem vetette fel azokat a kérdéseket, amelyekkel barátai gyöttrődtek: elég sok (ahogy Kazinczy [1890–1960, XIX. 43–44. o.] fogalmazott:) „nem papi” írás került ki tolla alól.

Kortársaira és közvetlen utókorára azonban elsősorban nem a „világi szív” nem igazán szerzeteshez illő megnyilatkozásaival, de nem is az érzelmesség – nála is – előbukkanó szólamaival hatott, hanem egy olyan téma felfedezésével és költői megfogalmazásával, amellyel előtte nem találkoztunk a magyar irodalomban. Mint az előadás bevezetésében szóltunk róla, a hetvenes évek fiatalon elhalt papköltője fedezi fel a költészet számára a nemzetnek azt a fogalmát, amely kívül helyezkedik el az idő hatalmán. Az ő költészetében kerülnek közvetlen kapcsolatba a régen élt és a ma élő hazafiak – legalábbis Ányos erőfeszítései arra irányulnak, hogy eltüntesse közöttük az időbeli távolságot. A haza

jelenkorának gyermekei kapcsolatban vannak a régen elhunyt ősök árnyékbirodalmával, hiszen így érdemdús hazafiakkal vannak kapcsolatban – ez az alapja a nemzet emlékezetében felépülő hazának.

Ez a célkitűzés már önmagában is jelzi, amit Ányos múltidézésével kapcsolatban rögtön hangsúlyozni kell: itt egyáltalán nem a nemzetnek arról a múltjáról van szó, amely a történetírók tudományának a tárgya. A különbségek több vonatkozásban is élesen és azonnal a szemünkbe tűnnek: szó sincs megverselt történetírásról. Elsőként az mutatkozik meg, hogy itt nincs helye a megismerésnek, de nincs helye a történelmi ismeretek előadásának sem, itt már mi – a költő és az olvasók – eleve a tudás birtokában vagyunk. Ennek az időn kívül létező nemzetnek ugyanis csak azok a tagjai, akik életüket adták a hazáért. Ányos számára ez az időn kívül létező nemzet azért nem igényli a történetírói munkát (a kutatást, az események elbeszélését, a tanulságok levonását), mert ebben a nemzeti múltban csak azokról a hazafiakról van szó, akik a hazáért haltak hősi halált. Itt egyetlen hazafiúi érdem van, a halál. Igen bőségesen dokumentálható, hogy a fiatal költő múltba forduló tekintetét semmi más nem fogja meg, csak a hazáért hozott életáldozat: a nemzeti múltból csak a hősi halottak lehetnek ennek a valóságon túli nemzetnek a tagjai. Ebből természetesen következik, hogy a nemzeti történelem tájai közül képzelete csak a „nagy temetők” környékén tartózkodik, Várnát, Vezekényt és – a leggyakrabban – Mohácsot idézi (*Mezei*, 1958, 30. o.).

A másik különbség, amely miatt Ányos verseiből előtűnő nemzetfogalom különbözik attól a nemzetől, amellyel történetírók munkáiban találkozunk, a múlt felé való fordulás merőben eltérő célja. Azért nincs kutatás, azért hiányoznak az események, s azért nem találkozunk a történet felett való elmélkedésekkel sem, mert a költészetben megjelenő nemzeti múltnak egyetlen célja van: annak biztosítása, hogy a hazáért életüket áldozó hősök éljenek az utókor emlékezetében s lássuk: az utókor hálásan őrzi emléküket. Ez az emlékezet elsősorban a költő által és a költészetben működik, és – ez a harmadik alapvető különbség, amely ezt a nemzetet megkülönbözteti a történetírók történelmében élő nemzetől – az emlékező költő eleven, mondhatni életteli kapcsolatot teremt verseiben a borostyános temetőhelyeken nyugvó elődökkel. A költő viszonya ehhez a nemzethez nem a tudós vagy a szerző viszonya a tárgyához, hanem egy kölcsönösség megteremtésére irányuló viszony, ahogyan egy pap közvetít a halandók és az örökkévalóság között. Érdeklődésének ez áll a középpontjában: „Tudom őseimnek temető helyeket, / Tudom hány dőfessel üzte ki lelkeket / Ellenség fegyvere...” (*Barcsaynak*, 1782. február 4.) Ha valami emlékezetes történik ma, úgy tűnik számára, hogy megrendül s válaszol az ősök árnyékbirodalma. A holt hősök „szomorú hamvokból” életre kelnek, Zrínyi árnyéka is kiemelkedik török csontokkal borított sírjából, Mohács térségéről pedig Budára sietnek a lelkek. Erőteljes példa van arra is, hogy a nemzeti összetartozás tudata még az ítéző Isten színe előtt sem veszít erejéből.³ Ányos költészetének ez a részlege tehát a hősi halált halt hazafiakra való emlékezet helye, amely emlékezetben életre kelnek a holtak.⁴ Voltaképpen természetes, hogy ehhez az emlékezethez erőteljesen hozzátartoznak az emlékező költőnek a gesztusai és az őt körülvevő díszletek is – szívesen és viszonylag gyakran írja le magát, mint aki „nyögve dől” a dús növényzettel borított temetőhelyekre, énekli énekét és sétáltatja tekintetét a budai bérceken vagy a rákosi síkság felett.

Ányos verseinek világában tehát kibontakozik egy olyan nemzetnek a fogalma, amely a hazafiúi érdemekre épül, így lehet az állandóság birodalma, az öröklét hona, az evilági halhatatlanság tartománya. A költészet lehetőségei ezen a módon új dimenzióval gazdagodtak: a különböző időben élt hazafiak így összetalálkozhatnak és megőlelhetik egymást: a költészet a halandó hazafiak profán halhatatlanságának biztosítója. Ennek az idő hatalmán kívül létező nemzetnek azonban nem csak az a sajátossága, hogy nem ismeri az időt, hiszen a lényege éppen az állandóság, de éppen annyira fontos vonása, hogy megteremtője és gondozója maga a költő: a régen elhalt és a ma élő hazafiak az ő emlékezetében – és

az ő művében, ezen a módon pedig elvileg minden (a költő műveit olvasó) hazafi emlékezetében – élnek együtt. A költő ezen a módon rendkívüli hatalom birtokába jut, hiszen ő emeli be a bús feledékenység árnyékvilágából e másik, képzeletbeli, de mégis valóságos – a hazafiak emlékezetében tényleg élő – világba a nemzeti hősokeket. Ha az időn kívül létező nemzet az emlékezetben él, ezt az emlékezetet pedig csak a költészetben találhatjuk fel, akkor a hősokek így csak a költészet által szállhatnak sikerrel szembe a múlandósággal. Ez azonban azt jelenti, hogy voltaképpen magának a költőnek a hatalma győzi le az időt – a múlandóságnak nem lehet martaléka a hazáért haltak áldozata, de (hallgatólagosan, de ez is benne szerepel ebben a képletben) nem lehet az a költő sem, hiszen ez az emlékezet az ő művében él. Amíg az emlékezet él, a mű is él, de él a költő is. Ányos költészetében tehát úgy születik meg az idő hatalmán kívül létező nemzet fogalma, hogy kapcsolatot létesít a hajdankor és a jelen magyarjai között – ez az emlékezet által történik meg, amelynek ébren tartója és gondozója a költő. E nemzet fogalmához szervesen tartozik hozzá egy költői szerep. Ezt a szerepet nem is lehet leválasztani ettől a nemzettől, hiszen a költő hozza létre. Ez nagyon vonzó, a költő becsvágyát könnyen felébresztő szerep volt, amelynek vonzerejét nemzetközi példák is erősítették: Batsányi Jánosnak például Ányosról rögtön Osszián jut az eszébe. Már utaltunk rá: azzal, hogy az egyes ember véges életét egy hozzá képest örökkévalónak tételezhető léthez – az érdemdús hazafiak által alkotott nemzet létehez – köti, nem csak felesleges szóba hoznia a másoknál a nemzetet fenyegető baljós véget, hanem – hallgatólagosan ugyan, de rendkívül erőteljesen – tagadja annak a lehetőségét is. A hazafiúi érdemek az emlékezet által megsokszorozzák a nemzet energiáit. Ez a témakör éppen így és ezért van kapcsolatban a nemzethalál kérdésével. Igaz, ebben a képletben benne rejlik egy tragikus interpretáció lehetősége is. Ha a múlt érdemekkel koszorúzott hőseinek alakját őrizi a nemzet emlékezte, az állításnak lehetséges a visszája is: mi van akkor, ha a hajdani hazafiaknak ezek az érdemei a jelenben élő hazafiak számára olyan követelményekké alakulnak át, amelyeknek immár nem tudnak megfelelni? Ez a későbbiekben fel is merül, erről majd a maga helyén kell szólni róla. Ányost és közvetlen folytatóit ez az értelmezés még nem kísértette meg.

Most tehát előbb egy olyan költőről szólunk, aki közvetlenül kapcsolódott ehhez a tradícióhoz, majd arról, aki közvetetten folytatta ezt a hagyományt. A közvetlen utód Batsányi János volt. Ő programosan is Ányos költészetének folytatójaként, de már egy új időszak gyermekeként lépett a színre, s a hazafiúi érdem, a nemzeti emlékezet, a költő szerepe által alkotott szerkezetet érintetlenül hagyja ugyan, de egyik elemének új jelentést ad, s ez lényeges következményekkel jár.

Batsányi János – A „bárdustól” *A látóig*

Batsányi János szegény tapolcai varga gyermeke volt, a tehetséges fiatalember az 1780-as évek elején az Orczy háznál nevelősködött. Eszmetörténeti szempontból a korban talán ő futotta be a legnagyobb távot, kiindulópontja a hetvenes évek nemzedékének világa volt. Böven merített Bessenyei György írásából (a kassai *Magyar Museumban* tanulmányt is közöl a testőrrel), Barcsay Ábrahám előtt verssel tiszteleg, Báróczi Sándor egyik munkájáról pedig hírverő recenziót tesz közzé.⁵ A legszorosabb szál azonban Ányos Pál költészetéhez fűzte, akinek életművét tanítványi tisztelettel gondozta és értelmezte, de a fiatalon elhunyt pálos életművével való – szinte folyamatos – párbeszédet nem csak az előd munkáinak általa sajtó alá rendezett (s igen beszédesen jegyzetelt) kiadása (1798), de egész életműve is mutatja.⁶ Ő kapcsolja össze a hetvenes évek íróinak világát az 1780-as években színre lépő nemzedék irodalmával. Batsányi már határozottan ehhez az újabb nemzedékhez tartozik, a hetvenes évek íróihoz oly tudatosan kapcsolódó fiatal költő írásain – szóhasználatában – ott vannak a jelei a nemzetről való másfajta

gondolkodás vonzerejének. Egy szempontból azonban mind a két irodalmiságtól különbözik. Míg kortársainak, a nyolcvanas években újonnan fellépő íróknak a körében már nagy erővel mutatkozott meg a nemzethalál lehetőségének az új, a nyelv elenyészésével bekövetkező változata, Batsányit ez a változat még éppen úgy nem kísértette meg, ahogy érdektelennek bizonyult ama szorongásokkal szemben is, amelyek a hetvenes évek szerzői számára merültek fel.

Ányos utódai közül első helyen nem csak azért kell Batsányi Jánost említeni, mert ő volt időrendben az első. Ő tudatosan és programszerűen is folytatni készült, amit elődje kezdett (vállalni a nemzeti emlékezet költőjének szerepét), de ő volt az, aki alapvetően alakította át e szerep egyik fogalmát, ezzel megőrizte, de a közvetlen szemlélet számára el is rejtette azt a három elemből álló struktúrát, amely Ányos örökségének a középpontja.

Batsányi Ányos Pál költői hagyatékához való viszonyának dokumentumaiból határozottan előtűnik, hogy elődje költészetéből azok a vonások vonzzák oly nagy erővel, amelyek Ányost az emlékezetben élő nemzet költőjévé avatják. Erre utal, hogy az irodalomba belépő fiatalember azt is meglátta, hogy a fiatalon elhunyt pálos a kor egyik s nagyon erőteljes, Európa-szerte hódító költőjével rokon tendenciát képvisel. Ez a költő a nem sokkal korábban s különös körülmények között felfedezett régi kelta poéta, Osszián volt. Már említettük: Ányosról Osszián jut eszébe s fontosnak tartja megemlíteni, hogy „Úgy látszik, Ossziánt nem ismerte.” (*Batsányi*, 1957–61, II. 121. o.). Ez furcsán hat (Ányos Ossziánon kívül természetesen sok más költőt sem ismert), a kitétel nyilván – egyrészt – azt jelenti, hogy ismernie kellett vagy lehetett volna, ugyanakkor – másrészt – ha nem ismerte, annál jobb: Ányos egyedül talált rá a költészetnek arra a forrására, amelyre Osszián is rátalált. A hetvenes évek ifjú költője és a kelta bárd számára rokon poéták, ő pedig élete korai korszakában egy ideig mind a kettőjük követője kívánt lenni. „Bárdussa akartam lenni a magyar nemzetnek” – ebben a Teleki Józsefnek 1788-ban leírt mondatban (*Batsányi*, 1957–61, I. 529. o.) elsősorban ennek a rokonságnak a tudata és akarata van benne. Ugyanakkor nem érdektelen felfigyelni, hogy már múlt időben írja és valóban: erőteljes jelek utalnak arra, hogy költői útja nem ebbe az irányba vezetett.

Mindez valóban azt jelzi tehát, hogy ami Ányos számára ösztönös felismerés volt, Batsányi számára már tudatos és programszerű, bár csak pillanatokra: az ő költői útján szinte kizárólag másfajta – alapvetően mégis ezzel rokon – inspirációknak engedett. Irodalmi tevékenységének jelentős részével ugyan annak a költészetnek a pozícióit erősítette, amely a nemzet emlékezetének szolgálatában áll, de ezt már nem saját életművének jellegét alakítva tette. Nem tudjuk, hogy mennyi időt áldozott Osszián művének lefordítására. 1787-ben kezdett bele s még évtizedekig foglalkoztatta a vállalkozás (*Batsányi*, 1957–61, I. 526–550. o.). Először érdekes módon az utolsó éneket készítette el, s ez aligha véletlen: ebben a kelta bárd halálát leíró énekben mutatkoznak meg a legtisztábban azok az alapok, amelyeken a hazafiak emlékezetében élő nemzet ereje épül. Osszián itt utasítja el a keresztény téritő, a „chuldeus” énekét, utóda, Alpin pedig fogalmilag is meghatározza a bárd helyét a nemzet életében: az „időnek szárnyát” senki más, csak a nemzet költője kötheti meg. Énekében örökké élnek az érdemdús vitézek, s mindig jelenlévők maradnak a hajdani haza testi valójukban már porladozó hősei: az idő hatalma erejét veszíti a nemzet emlékezetét megtestesítő költészet, a művekben felépített haza falain.

A nemzet létének – ebből a perspektívából tekintve – az állandóság a lényege, hiszen a költészet – ebben az összefüggésben – a nemzet emlékezet, ily módon tehát csak az örökkévalóság tartománya lehet. Nem gondolható el, hogy bármilyen értelemben alá lenne vetve az idő hatalmának. A költészet világába, tehát: a nemzet emlékezetébe emelt kiváló hazafiaknak éppen az így és itt nyert evilági örök élet a jutalma, ez a halandók halhatatlansága. Ez rendkívül jelentős dolog: a költészet így a valláshoz közelít. S éppen ez az a pont, ahonnan különösen jól látszik a költőnek az a hatalma, amellyel ugyan mindig is rendelkezett, de amelyet ez a szerep különös élességgel állít az előtérbe.

Az átértelmezés

Ezen az alapon jól előtűnnek Ányos és Batsányi között a különbségek, amelyek azonban még inkább kiemelik az alapok közösségét.

Mint láttuk, Ányos költészetében voltaképpen csak egyetlen hazafias érdem létezett: a hazáért hozott életáldozat. Batsányi számára természetesen ugyancsak nagy jelentősége van a hazafiúi érdemek között a hősi halálnak (ezt jól mutatja első publikációja, a *Magyaroknak vitézsége* című prózai munka is), de már nagyon távol van attól, hogy csak az életáldozatra redukálja a hazafiak érdemeit. Egyik viszonylag korai, de már érett és jelentős versét Szentjóni Szabó Lászlóhoz írta, amelyben – egyebek között – rákérdez az emberi élet legáltalánosabban vett értelmére, amely ebben a korban (Voltaire nyomán) Bessenyei György vagy Csokonai Vitéz Mihály által is megfogalmazott kérdés volt. „Oh embernek léte, rövid pályája, mi vagy te? / Most jöttünk, már újra megyünk s ime, csak azt sem / Tudjuk: merre hova térünk, vagy honnan eredtünk?” Batsányi (1957–61, I. 50–51. o.) válaszát a haza fiának szellemében fogalmazza meg: „Rajta barátom, azért igyekezzünk szerezni mostan / Érdemeket ...”, ami egyértelműen azt jelenti, hogy a hazafiúi érdem távolról sem csak a hősi halálra szorítkozik, de vonatkozik a haza aktuális sorsát érintő ügyekben való tevékeny részvételre is. Ez világít rá az Ányos és Batsányi között a lényeges különbségre, amelyhez azonban szükséges volt a közös alap, a nemzet emlékezetének kiemelt jelentősége.

A hazafiak másfajta érdemei

A hazafiúi érdemek közül természetesen Batsányi számára is a hősi halálnak van a legnagyobb súlya, de már egyáltalán nem lehet egyedüli érdem, sőt: a hazafiúi érdemek közül egyáltalán nem ez áll az előtérben, hiszen – a dolog természetéből következően – csak egyszeri érdem lehet. Annyi bizonyosnak látszik, hogy azok az érdemek, amelyek a mi nevünket is beírják a nemzet emlékezetébe, rendkívül fontosak – fontosabbak bármilyen másnál. Batsányi ezeket az érdemeket a politikai és a közélet terepén gondolta megtalálni. Költőként is ez köti le figyelmét: szenvedélyesen érdeklődik a nemzet aktuális kérdései iránt, láthatóan politikus-költő szeretne lenni, csak hogy az alacsony sorból származott fiatalember számára itt nem kínálkozik természetes módon cselekvési terület. Az akarat azonban minduntalan megnyilatkozik, folyvást keresi a lehetőségeket. Ennek következtében módosul a múltszemlélete – talán itt találjuk a legfeltűnőbb jeleket. A múlt értelmezése éles fényt vet azoknak az eltéréseknek egyikére, amelyekben útja eltér költő-elődjétől. Ányos számára – láttuk – Mohács csak a nemzet legnagyobb temetőhelye s így a legfontosabb (egyetlen) hazafiúi érdem, a hősi halál kivételes erejű jelképe. Batsányi számára ez a jelképi erő ugyan továbbra is érvényben van, de nem változatlanul: számára ennek a mitológiai magasságokba emelkedő csatatérnek van ezen túlmenően egy határozott s a mához szóló politikai üzenete is. Ez a csatavesztés a „visszavonás” (a hazafiak közötti viszálykodás) következménye. Ezért azután nem mulasztja el, hogy Ányos verseinek általa gondozott és jegyzetelt kiadásában az *Igaz hazafi* című vershez terjedelmes lábjegyzet csatoljon s ebben az előd Mohácsról nyújtott vízióját olyan magyarázattal lássa el, ahol ez az akkor aktuális s a haza mai sorsával mélyen összefüggő kérdés megfelelő súlyú kifejtéshez jut (*Batsányi*, 1957–61, II. 123–124. o.). Ez azt jelenti, hogy a nemzetnek az időben létező s ezért a hazafiak emlékezetében örökké élő fogalma egy igen lényeges új mozzanattal gazdagodott: a felülmúlhatatlan érdemet, a hősi halált az ő értelmezésében („batsássanak meg” érte „Eleink” „szent árnyékjaik!”) a múltban is körülveszik az akkori élet problémái s így azok a hibák, amelyeket eleink elkövettek.

Ezek szoros összefüggésben vannak Batsányi jelenének a problémáival, de összefüggésben vannak a hazafiúi érdemek értelmezésével is.

Ányos és Batsányi között talán ez a leglényegesebb különbség: az érdem az utód számára immár egyáltalán nem csak a hősi halál, az érdem általában a haza érdekében végzett tevékenység, amely természetesen változatlanul hagyja ugyan az életáldozat jelentőségét, de – mivel (egyrészt) ebben nincs problematikus mozzanat, másrészt a jelenben ez éppen nem tartozik a haza aktuális kívánalmai közé – már elsősorban mégsem arról kell beszélni. Amikor Szentjóbi Szabó Lászlót arra biztatja, hogy „Rajta barátom, azért igyekezzünk szerezni mostan / Érdemeket ...”, akkor nem tagadja ugyan Ányos igazságát, de egy s igen lényeges vonatkozásban már mégsem az ő nyelvén beszél. A hazafiúi érdem fogalmának kibővítése igen fontos következményekkel jár. A hősi halál a múltban hozott egyszerű tett volt, a másfajta hazafiúi érdemeket azonban a jelenben kell „szerezni”, a hajdani hősök már békében nyugszanak a rájuk emlékező unokák „kebelében”, a jelenben élő s az érdemek megszerzésén fáradozó hazafiak lelke azonban nyugtalanságban él, hiszen nem tudja pontosan, milyen érdemeket kell szerezni. Mindazonáltal ezeket az érdemeket meg kell szerezni, hiszen máskülönben az ő utódai nem őrzik meg az ő emlékezetét. Az érdemek bizonytalansága miatt azonban a hozzájuk vezető út is bizonytalan. A hősi halálért elég volt fegyvert ragadni. A nemzetnek az emlékezetben élő s Ányos által felfedezett fogalma ugyan Batsányinál is létezik, s az állandóság ugyanúgy a lényege, de immár nem egyetlen és biztos érdem – a hősi halál – a tartalma. Ebben a gondolati körben magával a nemzettel kapcsolatban – fontos hangsúlyozni: így Batsányi költészetében sem – természetesen fel sem merülhet az, hogy a nemzet léte bizonytalanságban lenne, különösképpen nem merülhet fel halálának az esélye. Mégis: alapvető fordulat történt. A hazafiak szempontjából – Ányossal ellentétben – ez a nemzet nem csak a múlt emlékezete által létezik, a hazafiúi cselekvésben látott érdemek szempontjából legalább annyira, de pontosabb, ha azt mondjuk: még inkább lényeges dimenziója a jövő. Erre utal, hogy bár – mint a Teleki Józsefhez 1788-ban írott levél tanúsítja – megkísértette őt a „bárdus” költő szerepe, ez a kísértés inkább csak kísértés marad. Erre nem csak az a már említett mozzanat utalhat, hogy múlt időben emlegeti a szándékot, hanem az is, hogy ennek a szerepnek (egy honfoglalási eposz-törödéken kívül) érdemleges költői hozadéka nincs. Ugyanakkor nem csak könnyen, de bizonyára nagyobb kedvvel és sokkal sikeresebben éli bele magát egy teljesen ellentétes költői szerepbe, a vatesz szerepébe. Erről nem csak *A látó* című érett s nagy vers tanúskodik, de a közismert, *A franciaországi változásokra* című költemény is, amely a magyar történelem szempontjából is kiemelkedő jelentőségű, hiszen az egyik legerőteljesebb válasz az 1789-es franciaországi eseményekre. Ez is jövőbe látó versként készült – „Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek”, szól a királykhoz, amiben értelemszerűen benne van: ő már látja is ezt a sorsot.

A másfajta érdem következményei

Batsányi tehát Ányos követőjeként indult el a költői pályán, Ányosban a nemzeti emlékezet költőjét látta meg, pontosabban azt a magyar költőt, aki megtette az első lépést a „bárdus” költő szerepének megvalósítása felé. De ha – mint idéztük – meg is kísértette e költői szerep, ő maga igen gyorsan elhárítja e szerep csábítását, s az is elég gyorsan kiderül, miért: nem csak a múlt hőseire akar emlékezni, ez immár kevés, azt akarja, hogy az utókor az ő érdemeire emlékezzék. Ezzel Ányos Pál tanítványa – miközben áhítatosan gondolja elődje költői örökségét – egészen másképpen hasznosítja a tanult leckét: ahogy Ányos is tette kortársai szemléletével (ő a jövő helyett a múltba tekint), ugyanazt teszi Batsányi is elődje örökségével: megfordítja a képletet. Nem ő akar emlékezni, azt óhajtja, hogy rá emlékezzenek. Ennek egy feltétele és egy, jól belátható következménye van.

A feltétel az érdem fogalmának átalakítása. A hősi halál a haza számára természetesen nem lehet az egyetlen érdem, s ha a hősi halál változatlanul a nagy, sőt, felülmúlhatatlan hazafiúi tettek közé tartozik, ez mégis ritka lehetőség, a nemzet mindennapjaiban pedig távolról sincs állandó aktualitása. Mindenképpen meg kell találni azokat a másfajta érdemeket, amelyekre most van szüksége a hazának. Batsányi – mint szó volt róla – a maga számára ezt az érdemet a közélet szolgálatába állított költői tevékenységben találta meg: az utókor egyaránt értékelheti a költői teljesítményt, s azt, amit szolgál a költői teljesítmény. Így óhatatlanul megváltozott a költészet és a nemzet viszonya, s ez meghozza a maga következményét. Ányos számára a költészet a nemzeti emlékezet szolgálatban áll, ami azt jelenti, hogy ez a költészet így – az egyes ember nézőpontjából – a nemzetet kimentí az idő hatalmából. A „bárdus” – miként Alpin az általa fordított Osszián-részletben is – megkötözi az „idő szárnyait”. A költészet a nemzeti örökkévalóság színhelye lesz: a költészet révén mi ott vagyunk a hajdani hősökkel haláluk pillanatában, ugyanakkor a megénekelte hősök itt élnek velünk. A hálás unoka nézőpontja tehát megszünteti az időt: a múltat magába ölelő jelen értékesebbé teszi a nemzet életét: a jelenkori haza fiai nincsenek egyedül, velük élnek a nagy elődök, s ez szorosabb és erősebb kapcsolat a haza fiai között, mint bármilyen egyéb. Ányos ihletének ez volt a lehetséges háttere, ezt változtatja meg Batsányi azzal, hogy merőben másfajta – s általa is megvalósítható és megvalósítani kívánt – érdemmel helyettesítette ama korábbi, Ányos Pál költészetében kizárólagos szerepet játszó érdemet. Így az alapvetően azonos struktúrán belül lényegesen új helyzetet hozott létre.

Igaz, a hajdani hősök halála és a jelen hazafiainak másfajta érdemei közösek annyiban, hogy mind a kettő számára fontos az utókor – a hálás unokák – emlékezete, mégis, itt két s merőben eltérő nézőpontról van szó, amelynek nyomán az elődtől alaposan eltérő irányba halad a tanítvány gondolkodása. Ha a helyzetet a hajdani hősök nézőpontjából szemléljük, akkor azt látjuk, hogy ők az unokák emlékezetében élnek, s így kilépnek a múltból, tehát: kilépnek az időből. Az ősök és az utódok egy időtlen nemzet fiaiként ölelik meg egymást. A jelenbeli hazafi nézőpontjából – aki érdemei révén szintén ott akar élni a késő utódok szívében –

Batsányi János szorosan kapcsolódott tehát Ányos Pál költészetéhez, s mint láttuk: e kapcsolódás alapja olyan nemzetforgalom volt, amely számára nincs jelentősége az idő hatalmának: az érdemdús hazafiak emlékét őrzik a költők s a költők műveit olvasó mindenkori hazafiak, a hajdani hősök tehát a nemzet emlékezetében örökké élnek. Ez volt a közös és szilárd alap, amelyet ugyan őrzött, de egy elemét megváltoztatva az 1780-as évek ifjú poétája teljesen más irányba indult el, mint a szent előd. A különbség kiindulópontja a hazafiúi érdem másféle értelmezése volt, amely az időnek másfajta dimenzióját állította előtérbe: Ányos számára a múlt volt a fontos és a múlt hősei, akik életüket adták a hazáért, Batsányi János számára a hazafiúi érdem nem korlátozódhatott a hazáért hozott életáldozatra, hiszen ő maga saját közéleti-költői érdemei révén kívánt élni az utókor emlékezetében – az ő esetében tehát a jövő volt a meghatározó dimenzió.

az idő viszont teljesen mást jelent, hiszen az idő, amelyben élni fog az ő emlékezete, a jövőben van. Itt tehát szó sem lehet az idő megszüntetéséről, éppen ellenkezőleg: ebben az esetben a nemzetnek tartós, végtelen időig tartó élete az, ami kívánatos, amiben reménykednie és amiért tevékenykednie kell, hiszen az ő érdemeinek s ezzel az ő dicsőségének a sorsáról van szó. Minél tovább él a nemzet, annál tovább él az ő emlékezete is. Az emlékezetben már ott élő, de régen elhunyt érdemdús hazafiak szempontjából a nemzet az időn kívül létezik, annak a szempontjából viszont, aki – merőben más viszonyok között és merőben más érdemek alapján – szintén be kíván kerülni a nemzet emlékezetébe, az idő és a nemzet között teljesen más viszony lép az előtérbe. Más a nézőpontja annak, aki emlékezik a régi hősökre s más annak, aki arra törekszik, hogy majd őreá emlékezzenek. A nemzet ez utóbbi számára nem az időn kívül létezik, éppen ellenkezőleg: ennek a nemzetnek elsősorban és mindenekelőtt nem csak időben, de minden időben, örökké létező nemzetnek kell lennie, hiszen a régiekre mi már emlékezünk, az unokák viszont csak a jövőben fognak ránk emlékezni. Ama nemzeti öröklét otthona számára – ellentétben a múlt hőseivel – így nem a mai nemzet emlékezete, hanem a majdani nemzet emlékezete. A nemzet fogalmába így szervesen beépült a jövő, a nemzet jövőbeli élete. Erre vonatkozóan Batsányi Jánosban nem élt semmiféle kétely, miközben a magyar irodalomnak abban a világában, amelyben irodalmi tevékenysége kibontakozott, s amelynek az ő ekkor készült írásai lényeges és fontos részét alkotják, megfogant és nagyon is erőteljesen szól a nemzet jövőjét – egyáltalán: a létét – illető aggodalom.

Virág Benedek – „Halhatatlanság’ fija! jer...”

Ehhez a problematikához kapcsolódott igen sikeresen az a poéta, aki mind a kettőjüknél idősebb volt, ráadásul a maga teljesen egyéni értelmezését mind a kettőjüknél később alakította ki. Ő volt Virág Benedek, egy dunántúli jobbágycsalád gyermeke, aki Ányos Pálnál két évvel korábban, 1754-ben született s fél évszázaddal élte túl: 1831-ben halt meg. Költőként a legsikeresebb pályák egyike az övé: aligha van még magyar poéta, akit hosszú élete folyamán oly sokféle – ízlést és temperamentumot tekintve egyaránt sokféle – író társ kedvelt volna. Az ő költői pályája is Bessenyei György környezetéből indult az 1770-es években⁷, Ányos Pál (1907, 128. o.) hamarosan meg is jósolja, hogy belőle „országunknak lesz főbb versszerzője”. Tíz év múlva Batsányi János (1957–61, I. 20–24. o.) egyik társa, az irodalmi vezérségre törekvő ifjú költő hozzá írja egyik legjelentősebb versét, a *Serkentő választ*. A kilencvenes években Csokonai Vitéz Mihállyal barátkozik, a kor legnagyobb költője is fontos verset ír hozzá. 1800 után hosszú időn át Kazinczy Ferenc legszűkebb körének tagja s jó ideig éppen ő volt a legjelentősebb költő Széphalom számára (*Bíró*, 2010). Az 1820-as években pedig a fiatal romantikus nemzedék „szent öregjeként” látjuk, akinek szegényes tabáni otthonába áhítattal zarándokolnak el az új irodalom ifjú tehetségei.⁸ Ez a siker némileg rejtélyes, hiszen munkássága – legalábbis első pillantásra – alig különbözik a vele egyivású papköltők (például a klasszikus triász) munkásságától, de ha alaposabban körültekintünk, akkor elég hamar előtűnik a különbség. Költészetét nem egymással lényegi kapcsolatban nem lévő, alkalmi témák (mégoly kiváló) versbefoglalása teszi ki, versei önálló költői világ részei – a költemények kapcsolatban vannak egymással s belőlük egy tisztán előrajzolódó költői arc néz ránk. Ilyen teljesítményhez nem tudtak eljutni a társak, akiknek ihlete gyakran csak verstani ihlet volt, ami természetesen nem gátolta meg őket esetenként igazi költői teljesítmények megteremtésében. Virág Benedek költészetének erről a sajtószerűségéről a legerőteljesebben és a leghatásosabban 1799-ben megjelent *Poétai Munkáji* (Virág, 1799/2011) tanúskodnak, ez a kötet – amely ugyanabban a Minerva sorozatban jelent meg, amely sorozatban Ányos költeményeit is közzétette Batsányi János – Virág Bene-

dek legjobb teljesítménye s vélhetően ez alapozta meg véglegesen azt a kivételes tekintélyt, amelyet kortársai körében élvezett.

Költészete – mint látni fogjuk – e két előd által képviselt problematikát folytatja, de ő is teljesen egyéni változatban szólaltatja meg azt. Virág Benedek számára (Batsányihoz hasonlóan) ugyancsak a jövő a meghatározó dimenzió, de nála az kerül előtérbe, aki ezt a jövőt – az utókor emlékezetét – megteremti már a saját jelenkorában élő hazafiak számára. Ez pedig a költő. Ezzel teljesen egyéni artikulációját adja a két költőtárs által képviselt elgondolásnak, de egyúttal éppen ez az a jellegzetesség, amely az 1799-ben megjelent kötet verseit megkülönbözteti attól a tradíciótól, amelyhez a verselési mód által kapcsolódott. Ez a deákos elődök tradíciója volt, úgy is mondhatjuk, hogy a deákos költészet merőben más jellegű hagyománya dúsult fel az Ányos Pál költészetében megfogant fogalmi képlettel.

A költészet és a költő hatalma

Míg tehát Ányos Pál számára lényegében csak egyetlen hazafias érdem létezett, a hősi halál, Batsányi János számára – miközben természetesen nem vonja kétségbe a hazáért hozott életáldozat felülmúlhatatlan jelentőségét – az érdemek, amelyek megszerzésére oly szenvedélyesen buzdította barátját, Szentjóni Szabó Lászlót és önmagát („Rajta barátom, Azért igyekezzünk szerezni mostan / Érdemeket”) egyáltalán nem a hősi halál keretei között gondolhatók el. Részletezés nélkül is egyértelmű: ama érdemek megszerzésének a terepe a közélet és a költői tevékenység. Virág Benedek verseinek világában ennek a költő szerepnek azután egészen más összefüggése kerül előtérbe.

Természetesen az ő verseiben is ott vannak az érdemdús hazafiak, sőt, igazán az ő verseiben vannak ott. Ám ha figyelmesebben elmerülünk ebben a költői világban, azt kell észrevennünk, hogy itt, még csak nem is a háttérben, hanem igen feltűnően maga a poéta – a nemzet énekesének a szerepét betöltő poéta – lesz a legfontosabb szereplő. A kötet egészét tekintve (noha az egyes versek erről nem mindig árulkodnak) ő áll a középpontjában azoknak a szertartásoknak, amelyeket egy-egy kiváló honfitárs számára celebrál. A nemzet énekesének jól meghatározott feladata van Ányos és Batsányi verseiben is, de a költő személyét – a költő személyének jelentőségét – eltakarták maguk a feladatok: a hazafiúi érdem (a hősi halál) és a rá való emlékezés festői megidézése vagy éppen azok a problémák, amelyek az érdemek megszerzése körül merültek fel, vagy – esetleg – amelyeket maguk az érdemek takartak el. Emlékeztetőül: Mohács hőseinek életáldozata Ányos Pál számára csak életáldozat volt, Batsányi azonban – éppen Ányos verseit kiadva – észreveszi, hogy haláluk előtt e hősök elkövezték a „visszavonás” (= széthúzás) vétkét. Virág Benedeknél annyiban változik a helyzet, hogy a hazafias érdemek a költő jelenében élő kiváló honfitársainak személyes tulajdonságai válnak lényegülnek át. S ezzel – szinte alig észrevehetően – a költő feladata kerül előtérbe, s így egyúttal olyan részletek is, amelyek eddig nem voltak láthatók. De talán nem is voltak fontosak: a költő Ányos verseiben a poéta csak a megfelelő díszletek között emlékező szerepében áll előttünk, Batsányinál pedig meg sem jelenik, úgy is mondhatjuk: nem jut ideje a szereplésre, hiszen figyelmét teljes mértékben lefoglalják az érdemek körül tornyosuló kérdések, amelyek még a látzólag felülmúlhatatlan életáldozat mögött is ott lapulnak és megfogalmazásra várnak. Virág Benedek számára mindez elhalványul: az ő költői világának középpontjába maga a poéta kerül, neki kell gondoskodnia arról, hogy jelenkorának kiválóságai halhatatlanná váljanak. Ez azt jelenti, hogy számára is a jövő lesz az idő legfontosabb dimenziója, de egészen más módon, mint Batsányi Jánosnál.

A nemzet énekesének Virág felfogásában az a feladata, hogy műveivel ő emelje át az érdemdús hazafiakat a nemzet emlékezetébe, hogy ő közvetítsen tehát a ma élő nemzet

és egy bizonyosfajta nemzeti transzcendencia között, egyértelműen előtérbe kerül, és nagy hangsúlyt kap. Költő nélkül – ez az ő interpretációjában különösen harsány szólam – ez az öröklét nem létezik, hiszen ennek az öröklétnek maga a költészet az otthona és így a biztosítóka: „Sírjokba dőltek sok jeles emberek / Nevekkel együtt: már tsak azok, kiket / Megtisztelt a’ virtust imádó / Múzsza’ ditső neve, nem halandók.” (*Gróf Festetich György ő nagyságának; Virág, 1799/2011, 14. o.*) Kötetét ez a meggyőződés szervezi jól érzékelhető egységbe, a költészet – a „Múzsza” – e rendkívüli hatalmára vonatkozó meggyőződése a kötet egészére kisugárzik. Ha Virág Benedek költői világának szerkezete a leglényegesebb vonatkozásokban azonosnak is tekinthető azzal, ami Ányos Pál és Batsányi János költészetét jellemzi, az azonos elemek között erőteljes különbségek vannak – Virág költészetében a költő különleges szerepe az, amely világosan eltér költőtársainak felfogásától. De ebből egyéb eltérések is következnek. A legfontosabb éppen az, hogy így a költő személyisége kerül előtérbe, amely személyiség néha olyan öntudattal szólal meg, amely teljesen idegen lett volna két elődjétől. Csak néhány s inkább csak öletszerűen kiemelt példát idézünk. Az *Ajándék* című vers arról szól, hogy drága ajándékot nem tud adni barátjának, aki egyébként is „valódi / díszre” vágyik, örök értékre, „melly fenn marad, és ditsőit / Hamvad után is.” Mivel a magyar Lantot szereti leginkább, ezért „Halhatatlanság’ fija jer, barátod / Kis magyar lantját neked adgya” (*Virág, 1799/2011, 18. o.*). Ha a költő barátjának adja a lantját, olyan értékkel ajándékozta meg, amelyet nem ronthat meg az idő. Egy „vitéz hazánkfijának” emlékezetére írott versét pedig azzal zárja, hogy „...barátod / Lantya meg-tisztel, mivel érdemes vagy! / Illyetén márványt nem akárki nyerhet / Tőle, örülhetsz.” (*Büdeskúti Vitéz hazánkfia emlékezete; Virág, 1799/2011, 46. o.*) Ez utóbbi sorokból olyan gög sugárzik, mintha csak elszólás lenne, de egyáltalán nem az, hiszen a költőnek az egész kötetből kiolvasható státusa megerősíti ezt a magabiztosságot. Ez a magabiztosság ugyanis nem csak a költő sajátja, sajátja ez a jelentős tudósi teljesítményeket elérő honfitársaknak is – ennek a nemzeti öröklétnek ők is részesei, még akkor is, ha nem tudnak róla. Vályi András „lexikonának” megjelenésére írja, de a lelkesült szavak érvényben vannak bármely jelentősebb mű megjelenésekor is: „Zeng a’ ditsősség’ temploma, vigadoz / A’ benne, boldog fényei közt, lakó / Szent halhatatlanság, ’s borostyánt / Osztogat a’ jeles érdemeknek.” (*M. Ország leirójához; Virág, 1799/2011, 41. o.*) Az eddig idézett sorok csak azt jelzik, hogy itt olyan energiák szabadultak fel, amelyek a nemzeti emlékezet költőjének Ányos Pál által felfedezett státusában mindig is benne rejtettek.⁹ Ha ugyanis a hazafiúi érdem csak ama művek által léphet át a halhatatlanság körébe, amely művek ez érdemeket zengik, akkor a költő hatalma nem evilági, hanem spirituális, lényegét tekintve vallási hatalom. Ha a költészet a nemzeti örökkévalóság tartományára, ahova csak a költő emelheti át a haza jelenkorának érdemes fiait, akkor ő az, aki halhatatlanná tesz, s aki így – természetesen – eleve halhatatlan maga is. Nem csak a költészet, de magának a költőnek a személye is kitüntetett és senki által nem pótolható helyet foglal el tehát a nemzet életében. A költő az emlékezetben élő nemzet fogalmának az őrzője, mondhatni ő áll az ismétlődő szertartások középpontjában, ő a hazafiúi érdemek számon tartója, gondozója, ő a nemzeti öröklét pásztora.

Látnunk kell, hogy ez a költői szerep – a költőnek vindikált hatalom – jól észrevehető összefüggésben van a nemzeti irodalomnak azzal a tekintélyével, amelyért oly elszántan és céltudatosan küzdöttek az 1780-as évek hazai írástudói. Itt ugyanis éppen e tekintély továbbalakítása öltik a szemünkbe: a magyar nyelvnek és irodalomnak ekkor megszerzett tekintélyét Virág Benedek terjeszti ki általában a magyar íróra.¹⁰ Ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy az Ányos Pál és Batsányi János elkezdett tendenciát Virág Benedek teljesíti ki.

Miféle érdemek?

Virág Benedek verskötetében a meghatározó dimenzió tehát ugyancsak a jövő, hiszen az érdemes hazafiak a költészet által a nemzeti halhatatlanság világába lépnek át, az idők végtelen távlata nyílik meg a számukra, s azt, hogy emléküik örökké él a nemzet emlékezetében, éppen a Múzsza hatalma teszi lehetővé. A hazafiaknak az érdemeket azonban a jelenben kell megszerezni, a költő éppen a jelenben élő hazafiakat emeli át a Múzsza hatalma által az öröklétbe. Az érdemek, amelyekről beszél, elsőrendűen a jelenkor számára érzékelhető érdemek, és elszakíthatatlanok a most élő s kiváló hazafiaktól. Ezek a versek részben magas társadalmi ranggal rendelkező férfiakhoz szólnak, részben azonban költőkhöz és tudósokhoz.

A kötetben foglalt költői elképzelésnek ez adja a távlatát és ez adja az erejét is. Ha ebből a szempontból olvassuk el Virág Benedek kötetét, akkor azonban meglepetés ér bennünket. Talán nem is az tűnik fel, hogy a kötetben viszonylag kevés olyan költemény van, amely kifejezetten ebből a célból készült volna: a költő e spirituális hatalmát még mellékes utalásokban is deklarálja, hogy az még nyilvánvalóbb legyen. A kis kötet egésze mégis ezt a hatalmat sugározza, s ehhez alaposan hozzájárul, hogy – némi túlzással – az ünneplő lesz a fontos és nem azok, akiket ünnepel. A Múzsza általa mutatja meg hatalmát. Ezért csak az első pillantásra meglepő, hogy milyen kevésbé találékonyan keresi az olyan érdemeket, amelyekre hivatkozva át tudja emelni a nemzeti öröklét körébe a kiváló hazafiakat. Pedig olyan kiemelkedő férfiakról van szó, mint pártfogója (akihhez a kötet ajánlása is szól), Festetics György. *A Gróf Festetics György Ő Nagyságának* a kötet második s egyben egyik leginkább terjedelmes verse (*Virág*, 1799/2011, 13–15. o.). A költő mintha zavarban lenne: „Minerva példás gyámolának” hódol, aki számára ebben az önző században is olyannyira fontos volt a „közjó”, aki ennek érdekében dicsőséggel tudta „pazarlani” szép vagyionát. A hódolatot azonban elhomályosítja a költészet hatalmának bizonyítása. Az általa magasztalt hazafiakban elsősorban azokat a vonásokat dicséri, amelyek a magyar poézis számára fontosak, így a szerencsétlen körülmények között meghalt fiatal nádor, Sándor Lipót – megtudjuk – különösen „Kellemetes vala, ’s szent előtte” „való / Tanúja fenn létünknek, a’ Nyelv.” (*Sándor Leopold királyi hertzeg palatinus emlékezete*, 1795; *Virág*, 1799/2011, 32. o.). És így tovább: Széchényi Ferenc „Ő Excellenciájának” verssel áldoz akkor is, amikor 1792-ben inkább csak protokolláris szempontból fontos küldetést hajt végre, verset ír a magyar nyelv ügyét anyagilag is támogató Nunkovits György emlékezetére, Forgács Miklós halálára emlékezve pedig a nemesi ellenállás emblematisz alkáját köszönti. Három költeményt is ír Festetics László ifjú grófnak, s versben siratja el a szintén fiatal Battyányi Ferenc grófot 1797-ben bekövetkezett halálakor. Néhány szép, retorikailag kimunkált versben üdvözli a magyar katonai győzelmeket, de nem is titkolja szorongását, amikor az alacsony sorból származott, de szépreményű literátori pályán elinduló ifjú joghallgató, a vele baráti viszonyt ápoló (később Kazinczy rendszeres levelezőtársai közé tartozó) Csehy József katonának áll (*Csehinek* [November 26-dikán 1799]; *Virág*, 1799/2011, 87. o.).

A kötetben így módon – az íróársakhoz szóló és az irodalom ügyeivel így vagy úgy kapcsolatban lévő témák mellett – az érdemdús hazafiaknak túlnyomórészt előkelő, de nem túl népes (és nem túl érdemdús) kis seregével találkozunk az olvasó, az igazi érdemek birtokosai azonban a tudósok és az irodalmárok. Jellemző, hogy egyedül Baróti Szabó Dávidnak csaknem ugyanannyi verset írt, mint a profán tekintélyeknek. Ez utóbbiakat ünneplő versekben érezhető a feszengés, nem kis részben talán azért, mert e hazafiak érdemei nem olyan igazán jelentős érdemek, nincsenek egyensúlyban a kiválóságuk bizonygatására szánt kitételekkel. Olyan kiváló emberek, hogy érdemeik emlegetése szinte felesleges, inkább csak utalásszerűen és mellékesen kerülnek elő, hiszen részük-ről ezek úgyszólván természetes dolgok. A „közjóra” törekszenek e „magának bűnösen

áldozó században”, a hazai nyelv „örzöi”, sőt, „nemzeti nyelvük szerelmes” gondviselői, esetleg éppen „díszei”, a „köz szabadság”, a „közjó” s a „Haza gyámolai”. Követik dicsőült „Eldődeink nyomdokait”, nem félik a halált, készek életüket áldozni a hazáért. Eltiporják az „irigy gonoszságot”, idejüket nem a „kényes puhaság vétkes ölén” töltik. Hasonlíthatatlanul fontosabb, hogy érdemeik révén holtukban is élnek, s mintegy mellékesen, de azért állandóan emlegetett szólamok által egyértelműen: azért, mert a költő megénekelte őket. S így tovább, igen sok változatban. Hőseit azonban nem e túl általános érdemek birtoklásáért ünnepli, ők eleve méltók az ünneplésre, az ünneplés során mintegy mellékesen kerülnek elő ezek a tulajdonságok. A legfontosabb inkább az, hogy ennyi kiváló hazafi alakjával találkozva a kötet olvasóját magabiztosság tölthet el, hiszen a nemzet sorsa jó kezekben és így biztonságban van. Fel nem merül, hogy létét bármi is veszélyeztethetné: az ódákban ünnevelt hazafiak a puszta életükkel is gyámolai a hazának. Hódolatot kapnak tehát a tudományok iránt barátságos társadalmi előkelőségek, igazán nagy, felszabadult, mondhatni harsogó elismerés azonban a tudósi-költői teljesítményeknek jár ki. Már idéztük, idézzük újra, mert ennél lelkesebb sorokat nagyon kevesen, vagy talán senki nem kap tőle: „Zeng a’ ditsőség temploma, vigadoz / A’ benne boldog fényei közt lakó / Szent halhatatlanság” – írja felhevülten, s a nemzeti Pantheon azért ünnepel, mert „már útnak indult” a pesti Universitas professzorának, Vályi András úrnak „lexikona” (*M’ Ország’ leírójához; Virág, 1799/2011, 42–43. o.*).

Összegzés

Az osztatlan tekintélyben, amelyet Virág Benedek a 19. elejétől élvezett a magyar írók körében, bizonyosan fontos szerepet játszott e költői szerep kialakítása és hiteles megszólaltatása. Ha – mint másutt már szó volt róla – az 1780-as évek irodalmárai oly jelentős tekintélyt vívtak ki a nemzeti nyelv és a nemzeti nyelven művelt irodalom számára, ennek az 1799-ben megjelent kötet szerzőjének sikerült megteremtenie az e tekintélyhez illő poétai szerep első s koherens változatát. Sikerült meghatározni feladatát a nemzet életében, kialakítani a magatartást, amely e feladathoz illik, verseiben megidézni a díszleteket, kellékeket és gesztusokat, amelyek kellő ünnepélyességet és méltóságot kölcsönöznek a költő – nem csak Virág Benedek, hanem általában a közügyekkel foglalkozó magyar költő – alakjának. De a költő így főleg hatalmat kap. Valószínűleg senki nem győzte meg (csak szavaival) inkább a kortársakat, hogy a nemzet emlékezete számára a költők képesek megörökíteni az arra érdemes hazafiak alakját.

Ezért volt jó ideig ő a legjelentősebb magyar költő Kazinczy Ferenc számára, és – mint igazolni lehet, s mint utaltunk rá – ezért lehetett „kalauz” Berzsenyi Dániel számára, vélhetően elsősorban ezért, hiszen egyéb vonatkozásokban csak ellentétes vonásokat látunk a fiatal niklai földbirtokos és az idős pálos között. Virág Benedek így azonban Ányos Pál örökségének közvetítője volt: az egyes hazafiak érdemei, a nemzet emlékezete és a költészet között megteremtett kapcsolat – úgy véljük – az egyik éltető forrása lesz a reformkor nemesi liberalizmusának, hiszen így már egyáltalán nem az számít érdemnek, ha valaki a nemzethez tartozik, a helyzet éppen fordítva áll: a nemzethez való tartozás kötelez bennünket érdemek megszerzésére.

Jegyzetek

- ¹ *A nemzethalál árnya a XVIII. századvég és a XIX. századelő magyar irodalmában* című nagyobb tanulmány előmunkálataiból
- ² Ányos Pál legrészletesebb életrajza: *Császár*, 1912, szövegkiadás: *Ányos*, 1907.
- ³ Erre a *Gróff Zrínyi Miklósról* című vers a legjobb példa. Itt arról ír, hogy majd az utolsó ítélet előtt, amikor ama „trombita rettentő hangjára” feltámadnak a holtak, akkor a magyarok első teendője az lesz, hogy Zrínyihez rohannak: „Elődbe sietünk s ölelünk tégedet, / Megháláljuk akkor nemes eseted.” (*Ányos*, 1907, 99–100. o.) A részletesebb dokumentációt lásd: *Bíró*, 1976, 180–217. o.
- ⁴ Porkoláb Tibor (2005, 14. o.), aki a közösségi emlékezet kérdéséről kiváló monográfiát írt, Ányos Pálról három (*Gróf Esterházy Pálnak, Barcsaynak, A szép tudományoknak áldozott versek*) költeménye alapján arra a következtetésre jut, hogy ő már „a hazafiúi áldozatokkal elnyerhető (evilági) öröklét biztosításának intézményes lehetőségeit keresi”.
- ⁵ A teljesség igénye nélkül lásd a *Bárótzai Sándorhoz* (*Batsányi*, 1957–61, I. 13. o.), *Bartsaihoz* (*Batsányi*, 1957–61, I. 47. o.) című költeményeket. Más írásai közül: *Barátságos levél* (Bárótzai Sándornak, *Batsányi*, 1957–61, II. 88–90. o.), *Bessenyei Györgyről és annak munkáiról* (*Batsányi*, 1957–61, II. 135–152. o.).
- ⁶ *Dolgozatok Ányos Pálról* (közöttük Ányos kiadásának jegyzetanyaga) (*Batsányi*, 1957–61, II. 109–132. o.).
- ⁷ Virág Benedek erről többször nyilatkozik, vesd össze például: *Kazinczy*, 1890–1960, II. 55. o.
- ⁸ Virág Benedek és az 1820-as évek fiatal íróinak viszonyáról meglehetősen sok adat maradt fenn, néhány fontosabb munka: *Szalay*, 1889, 75–79. o.; *Toldy*, 1878, 38–48. o.; *Vörösmarty*, 1960, I. 272–274., 629–631. o.; *Cifka*, 1991, 631–644. o.
- ⁹ Csak mellékesen említük meg, hogy van olyan verse (*Festetits László ifjú grófhoz*, 1798), amely csak a költő saját egészségi állapotáról beszél, másról nem (*Virág*, 1799/2011, 72–73. o.).
- ¹⁰ Ez az általánosítás bizvást megengedhető. Porkoláb Tibor idézi a kritikai kiadás jegyzeteiben, hogy a klasszikus mértékben író költőelődökről készített antológiájában írja Baróti Szabó Dávidról: „Szerents Musája sok fő embereit édes Hazánknak megénekelte. Ő általa élni fognak: *Ürményiek, Péchiek, Telekiek, Rádaiak, Festetitsek, Orcziaik, Sztáraiak, Károlyiak, Barkóczyak, Törökök, Gvadányiak*” (*Virág*, 1799/2011, 150. o.)

Irodalomjegyzék

- Ányos Pál (1907): *Versei*. Franklin Társulat, Budapest.
- Batsányi János (1957–1961): *Összes Művei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Báróczy Sándor (1984): *A védelmezett magyar nyelv*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Bíró Ferenc (1976): *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*. Akadémiai, Budapest.
- Bíró Ferenc (2003): *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bíró Ferenc (2010): *A legnagyobb pennaháború – Kazinczy és a nyelvkérdés*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Cifka Péter (1991): Virág Benedek emlékműve. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 631–644.
- Császár Elemér (1912): *Ányos Pál (1756–1784)*. Magyar Történeti Társulat, Budapest.
- Debreczeni Attila (2009): *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*. Universitas Kiadó, Budapest.
- Kazinczy Ferenc levelezése*. (1890–1960) I–XXIII. MTA, Budapest.
- Mezei Márta (1958): *Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Porkoláb Tibor (2005): „Nagyjainknak Pantheonja épül” *Közösségi emlékbeszéd, pantheonizáció, emlékbeszéd*. Anonimus Kiadó, Budapest.
- Szalay Gyula (1889): *Virág Benedek élete és művei*. Budapest.
- Toldy Ferenc (1878): *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig, rövid előadásban*. Franklin Társulat, Budapest.
- Virág Benedek (1799/2011): *Poétai munkái*. Universitas Kiadó, Budapest.
- Vörösmarty Mihály (1960): *Összes Művei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.